

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" спеціальність 054
"Соціологія"

з теми

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗКУ ЗАЛУЧЕНОСТІ У РЕЛІГІЙНІ
ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ
МІЖ МІСТЯНАМИ ТА МЕШКАНЦЯМИ СІЛ ТА НЕВЕЛИКИХ
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ**

Виконала студентка 4 р.н.

Забіян Катерина Віталіївна

Наукова керівниця:

Костюченко Тетяна Сергіївна

к.соц.наук, старша викладачка кафедри соціології

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ТА ОРГАНІЗАЦІЙ	5
1.1 Концептуальні засади дослідження	5
1.1.1 Теорії соціального капіталу.....	5
1.1.2 Релігійні організації та практики України.....	8
1.1.3 Різниця у соціальних характеристиках містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів.....	10
1.2 Основі теоретичні підходи до вивчення соціального капіталу. ...	12
1.3 Основі теоретичні підходи до вивчення релігійних практик та огранізацій.	15
1.4 Методи та методологія вимірювання соціального капіталу в емпіричних дослідженнях.	17
1.5 Методи та методологія вимірювання участі у релігійних організація та практиках в емпіричних дослідженнях.	21
РОЗДІЛ 2. ЗАЛУЧЕНІСТЬ У РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ	25
2.1 Дизайн дослідження порівняльного аналізу	25
2.2 Опис підготовки масиву даних	27
2.3 Зв'язок залученості у релігійні організації і практики із соціальним капіталом	30
ВИСНОВКИ	38

ВСТУП

Соціальний капітал вже понад 40 років є предметом досліджень науковців з різних сфер. За ці роки ані зарубіжні, ані вітчизняні дослідники не змогли розробити єдиний уніфікований варіант до дефініції явища або ж до системи його вимірювання. Проте можна стверджувати що у теоріях різних авторів є спільні елементи, що дають змогу виявити які поняття точно стосуються концепції соціального капіталу та можуть бути застосовані для авторських варіантів його вивчення. Серед таких - поняття довіри, норм і цінностей та соціальних мереж. Релігійні організації є одними з ключових джерел соціального капіталу. Однак, наскільки цей зв'язок зберігається в різних географічних контекстах, таких як міські та сільські райони, залишається незрозумілим.

Це дослідження має на меті провести порівняльний аналіз взаємозв'язку між залученістю до релігійних організацій та практик і соціальним капіталом у міській та сільській місцевості України.

Об'єкт дослідження: доросле населення України (віком 18 і старше),
предмет дослідження: зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу. **Метою дослідження** є виявити та обґрунтувати відмінності зв'язків залученості у релігійні організації та практики та соціальним капіталом для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів України. Для досягнення мети дослідження мною були розроблені наступні **завдання дослідження:**

1. Концептуалізувати та операціоналізувати основні поняття дослідження (соціальний капітал, релігійні практики та організації, містяни та мешканці сіл та невеликих населених пунктів);
2. Опрацювати підходи та інструменти до вимірювання соціального капіталу у дослідженнях зарубіжних авторів;

3. Опрацювати підходи та інструменти до вимірювання участі у релігійних практиках та організаціях у дослідженнях зарубіжних авторів;
4. Здійснити аналіз та підготовку обраного масиву даних, а також створити необхідні для роботи змінні та обґрунтувати вибір їхніх складових;
5. Виявити та обґрунтувати зв'язок між залученістю у релігійні організації та практики та соціальним капіталом окремо для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів, після чого порівняти результати.

Актуальність: Вивчення взаємозв'язку між залученістю до релігійних організацій і практик та соціальним капіталом є важливим для розуміння динаміки суспільного життя в Україні. Це дослідження є особливо актуальним з огляду на зростаючий інтерес до релігії як джерела соціального капіталу та зростаюче розмаїття релігійних практик в Україні.

Важливо також зауважити, що досліджень взаємозв'язку між релігійною залученістю та соціальним капіталом в контексті України бракує, особливо якщо порівнювати міських мешканців та мешканців сіл і малих міст. Це дослідження має на меті частково заповнити цю прогалину шляхом вивчення взаємозв'язку між залученістю до релігійних організацій і практик та соціальним капіталом серед цих двох груп.

Крім того, дослідження є своєчасним і актуальним з огляду на поточні соціально-політичні зміни в Україні, включаючи децентралізацію влади, війну, що триває в Україні, а також (не дивлячись на процеси децентралізації) зростаючу економічну і соціальну нерівність між містом і селом. Ці зміни можуть мати наслідки для взаємозв'язку між залученістю до релігійних організацій і практик та соціальним капіталом в Україні. Також до цих факторів можна додати процес переходу церков і храмів до ПЦУ (український патріархат), що триває зараз.

РОЗДІЛ 1. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

1.1 Концептуальні засади дослідження

1.1.1 Теорії соціального капіталу

Суспільний інтерес до поняття “соціальний капітал” почав зростати у 1980-х роках після першої згадки П’єра Бурдьє у статті “Форми капіталу” (1983 р.). Проте витoki цієї ідеї можна знайти у працях таких науковців як Алексіс де Токвіль, Георг Зіммель, Еміль Дюркгейм та Макс Вебер. У цілому, соціальний капітал стосується таких взаємозв’язків індивідів, які можуть приносити певну вигоду та слугувати підґрунтям для здійснення соціальної мобільності (висхідної та низхідної, горизонтальної та вертикальної). Саме через це, варто розглядати соціальний капітал як певний ресурс, яким, у певній мірі, володіє будь-яке суспільство. Вивчення соціального капіталу необхідно, оскільки саме крізь призму цього поняття здійснюються дослідження державного функціонування, міжіндивідуальної довіри та помочі, економічного розвитку, а також довіри суспільства до соціальних інститутів.

На думку Бурдьє, соціальний капітал представляється продуктом суспільного виробництва, матеріальних і тим самим класових практик, засобом досягнення колективної солідарності та довіри. Ця солідарність досягається через бажання індивідів досягти певної мети, тим самим посилюючи зв’язок один з одним. Хоча соціальний капітал, у цілому, не може розглядатися на індивідуальному рівні, автор зазначає, що кожен індивід або група індивідів, що є суб’єктом цих відносин накопичує власний (реальний чи потенційний) ресурс, завдяки якому, у свою чергу, кожна людина накопичує певні переваги та можливості. (Бурдьє, 2007)¹.

¹ Бурдьє, П. (2007). Социология социального пространства / пер. с франц. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя.

Соціальний капітал це «сукупність реальних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею (durable network) членів в групі. Ця група служить опорою для своїх членів і може існувати тільки у формі матеріального і / або символічного обміну» (Bourdieu, 1986)².

Продовживши ідеї Бурдьє, американський соціолог Джеймс Коулман визначив соціальний капітал як певний вид колективного блага, що виникає без передумов та із застосуванням тільки збільшується. Ця тенденція виникає завдяки тому, що хоча соціальний капітал є суспільним ресурсом, його створюють незалежні індивіди, кожен з яких прагне отримати власну вигоду. Цей процес передбачає соціальний контракт, що контролюється системою соціальних норм та обмінів, а також певний рівень колективної довіри. Від рівня довіри, у свою чергу, залежить сталість соціального контракту (Коулман, 2001)³.

Роберт Патнем для визначення соціального капіталу у своїх працях використовує три фактори: норми взаємності, соціальні мережі та довіра (Putnam, 1993)⁴. Норми взаємності та довіра відповідають більш психологічним ніж соціальним характеристикам індивіда, тож можна стверджувати, що науковець відійшов від визначення соціального капіталу, як суто колективного ресурсу.

Американський політолог та філософ Френсіс Фукуяма визначає соціальний капітал невід'ємно поєднавши його із поняттям культурного капіталу. Найголовнішим елементом соціального капіталу, на думку науковця, є саме ступінь довіри між суб'єктами цієї взаємодії. Він також

² Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (New York, Greenwood), 241-258.

³ Коулман, Дж. (2001). Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 3, 122-139

⁴ Putnam, R. (1993). *The Prosperous Community. Social Capital and Public Life*. *The American Prospect*. (4), 13. – P. 1 –2.

зазначає про наявні неформальні норми та цінності, що і забезпечують цю взаємодію (Фукуяма, 2008)⁵.

Німецький соціолог Хармут Есер концептуалізує соціальний капітал як «ті ресурси, які може мобілізувати або використати для своєї вигоди актор, спираючись на свою залученість до мережі взаємин з іншими акторами» (Esser, 2008)⁶. Тим самим автор сполучає у визначенні індивідуальні та колективні елементи контролю над ресурсами.

Узагальнені концептуалізації поняття “соціальний капітал” у працях вищезгаданих дослідників наведені у Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 Узагальнені концептуалізації соціального капіталу

Автор	Концептуалізація поняття “соціальний капітал”
П'єр Бурдьє	Мережа індивідів, що являють собою сукупність реальних ресурсів, кінцевою метою яких є отримання вигоди. Засобом досягнення є соціальна довіра та солідарність.
Джеймс Коулман	Вид колективного блага, що створюють незалежні індивіди з метою отримання вигоди. Контролюється певними нормами та цінностями, залежить від рівня взаємодовіри.
Роберт Патнем	Норми взаємності, соціальні мережі та довіра, що забезпечує функціонування взаємозв'язків індивідів із метою отримання вигод.
Френсіс Фукуяма	Система неформальних норм та цінностей, що забезпечують взаємодію індивідів в залежності від ступеню їх взаємодовіри.

⁵ Фукуяма, Ф. (2008). Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис*, 53.

⁶ Esser H. (2008). The Two Meanings of Social Capital // Castiglione D., Deth J. van, Wolleb G. (Eds.). *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 23.

Хармут Есер	Ті ресурси, що може мобілізувати індивід або група індивідів в залежності від залученості до мережі взаємозв'язків з іншими акторами.
-------------	---

Виходячи із інформації зазначеній у Таблиці 1.1, можна зробити висновок про те, що у варіантах концептуалізації поняття соціальний капітал є як спільні, так і відмінні риси. Це вказує на відсутність уніфікованого підходу до визначення явища, з одного боку, та на наявність згоди між науковцями щодо деяких його складових з іншого.

У підсумку соціальний капітал, це - мережа відносин індивідів, що формують певний ресурс, заснована на довірі, що створена з метою отримання певних вигод та/або взаємодії з іншими індивідами та групами індивідів. Спільними елементами соціального капіталу у визначеннях вищезгаданих науковців є **довіра**, **взаємозв'язки** (мережі) та **норми і цінності**.

1.1.2 Релігійні організації та практики України

Релігійні організації та практики глибоко вкорінені в історичному та культурному середовищі України. Упродовж багатьох поколінь панівною вірою є східне православне християнство, але іслам та іудаїзм також були і є присутні в країні, поряд із греко-католицизмом та іншими християнськими конфесіями (Толстова, 2020)⁷. Проте, з огляду на значну кількісну перевагу саме православного християнства, найпопулярнішими практиками в Україні є ті, що належать саме до цієї конфесійної течії.

Культурні підвалини України надають форму духовним практикам, що переважають у ній сьогодні. Православні християнські церемонії, такі як богослужіння, запалювання свічок та відвідування святих місць, просякнуті українськими традиціями і передаються з покоління в

⁷ Толстова, М. (2020). Релігійні вірування в Україні. Енциклопедія України.

покоління. Поряд з цими традиціями, християни зазвичай дотримуються посту, щотижнево (по неділям) відвідують храми та церкви та додатково моляться вдома. Також важливо зазначити важливість для українців святкування важливих релігійних дат таких як: Пасха, Різдво, Трійця, що також несуть за собою низку обов'язкових для виконання обрядів та практик. Важливо також зазначити що релігійні практики мають місце не тільки у житті релігійних осіб, адже святкування релігійних свят, виконання певних ритуалів (що пов'язані із будь-якою релігійною конфесією) вже давно перейшли у площину загальнолюдських українських традицій.

Останнім часом по всій країні спостерігається зростання довіри до релігії через велику кількість нестабільності - як політичної, так і суспільної (Білоус, 2020)⁸. Хоча Білоус, з огляду на дату публікації та зміст роботи, мав на увазі часи всесвітньої пандемії Covid-19, на мою думку, війна в Україні, зокрема через потребу населення під час воєнних дій підвищити рівень надії на спокійне та мирне майбутнє, а також відчувати підтримку не тільки з боку влади та ЗСУ, але й з боку вищих сил, має схожий вплив на релігійне життя населення. Загалом можна казати про появу великої кількості нових організацій та підвищення рівня залученості до релігійних практик, зокрема, серед молоді (Кришко, 2019)⁹.

З огляду на те, що дослідження базується на використанні вторинних даних, операціоналізація понять релігійні організації та релігійні практики у роботі першочергово спирається на визначення у документах опитувань The World Values Survey Association (WVSA) та the European Values Study (EVS), а також власної інтерпретації дефініції використаних змінних з урахуванням того що всі відібрані респонденти - українці. Тож, у цьому дослідженні під релігійними організаціями будемо розуміти формальні групи або установи, що мають релігійну приналежність і проводять

⁸ Білоус, Н. (2020). Віра в часи COVID-19: Релігійні практики в Україні. Атлантична рада.

⁹ Кришко, В. (2019). Релігійність молоді в Україні: тенденції та закономірності. Київський міжнародний інститут соціології.

регулярні релігійні служби, заходи чи діяльність, такі як церкви, мечеті, синагоги та храми. Релігійні практики будуть операціоналізовані як будь-яка діяльність, ритуал або поведінка, пов'язана з певною релігійною вірою, наприклад, відвідування релігійних служб, молитва, піст, читання релігійних текстів та паломництво до святих місць.

1.1.3 Різниця у соціальних характеристиках містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів

Соціальні, економічні та культурні характеристики мешканців міст в Україні суттєво відрізняються від характеристик мешканців сіл та малих міст.

З точки зору соціального аспекту: мешканці міст, ймовірно, мають ширшу соціальну мережу та більш космополітичні погляди, ніж мешканці сільської місцевості та невеликих населених пунктів (Гнатковська та Лагірі, 2019)¹⁰. Міські райони зазвичай характеризуються більшою щільністю населення та етнічним розмаїттям, тож містяни мають змогу ознайомитися з широким розмаїттям культурних впливів та звичаїв. Крім того, у місті присутній широкий доступ до основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта та інші культурні заклади. Проте мешканці малих міст і сіл можуть мати сильніші зв'язки всередині своїх громад і сильно залежати від неформальних соціальних кіл (Кузьменко, 2019)¹¹, що, на мою думку, пов'язано із концепцією соціального капіталу. Хоча наявність згуртованої групи може надати допомогу в разі потреби, вона також може потенційно перешкоджати пізнанню іншого культурного досвіду та світогляду.

Говорячи про економічний аспект, мешканці міських регіонів, як правило, мають вищі доходи та кращі пропозиції щодо працевлаштування

¹⁰ Гнатковська, В., Лагірі, А. (2019). Урбанізація в Україні. Група Світового банку.

¹¹ Кузьменко, Т. (2019). Дихотомія місто-село в Україні: Економічні, соціальні та політичні перспективи. Р. Мацузава та Т. Кузьменко (Ред.), Українська економіка в умовах стресу (с. 153-178).

через велику кількість послуг, галузей та підприємств (Гриценко, 2017)¹². З іншого боку, села та малі міста покладаються на сільське господарство та інші галузі, що базуються на природних ресурсах. Проте, відсутність економічного різноманіття в сільській місцевості може обмежувати можливості працевлаштування та рівень заробітної плати.

У культурному розрізі, міські райони більш різноманітні та космополітичні, з більшим впливом різних культурних традицій, мов та звичаїв (Гнатковська та Лагірі, 2019). Міські жителі часто мають доступ до ширшого спектру культурних заходів, музеїв і театрів. Таке знайомство з різними культурами може сприяти кращому розумінню та сприйняттю різноманітності. На противагу цьому, села та малі міста, як правило, мають сильніші зв'язки з традиційними культурними практиками і можуть бути більш однорідними з точки зору мови, етнічного походження та **релігії** (Кузьменко, 2019). Це може призвести до сильнішого почуття спільноти та культурної ідентичності, але також може обмежити вплив різних культурних перспектив.

Отже, соціальні, економічні та культурні характеристики мешканців міст і сіл та малих міст в Україні суттєво відрізняються. У той час як міські райони, як правило, мають більші економічні можливості та культурне розмаїття, мешканці сільської місцевості, як правило, мають міцніші зв'язки з громадою (що гіпотетично може призвести до вищого рівню соціального капіталу), сильніше почуття культурної ідентичності та потужніший зв'язок із традиціями, у тому числі і релігійними.

Щодо операціоналізації поняття, хоча в деяких джерелах для визначення сільської місцевості може використовуватися показник населення 10000 осіб або менше, Організація Об'єднаних Націй визначає сільську місцевість як населені пункти з населенням менше 5000 осіб

¹² Гриценко, О. (2017). Міграція між селом і містом та регіональний розвиток в Україні. Журнал досліджень Східної Європи і Центральної Азії, 4(1), 1-15.

(United Nations, 2021)¹³. Це визначення широко використовується міжнародними організаціями, зокрема Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (WHO, 2010; UNDP, 2021; UNESCO, 2021)^{14 15 16}.

Крім того, у дослідженнях, проведених у галузі соціології сільської місцевості, для визначення сільської місцевості також використовується показник чисельності населення не більше 5000 осіб (Woods, 2015)¹⁷. Таке визначення дозволяє точніше порівнювати сільські та міські території, оскільки населені пункти з населенням менше 5000 часто мають інші соціальні, економічні та культурні характеристики, ніж міські.

Тому для цілей цієї роботи мешканцями сіл та малих населених пунктів вважатимуться всі люди, які проживають у населеному пункті з чисельністю населення менше 5000 осіб.

1.2 Основі теоретичні підходи до вивчення соціального капіталу

Хоча дослідження соціального капіталу ведуться науковцями вже понад 40 років та існують різні варіанти концептуалізації явища (див. табл. 1.1), сучасні соціологи ще не дійшли до сталого та спільного визначення предмету своїх досліджень. Ця проблема веде не тільки до недоліку інформації (що значно гальмує створення теорій щодо вивчення концепту), але й до значних проблем концептуального характеру, з наявністю різних поглядів на розуміння соціального капіталу.

Проте, не беручи до уваги існуючі проблеми в дослідженні тематики соціального капіталу, виділені й соціальні категорії що остаточно

¹³ United Nations. (2021). Defining Rural Areas.

¹⁴ World Health Organization. (2010). Health in rural and remote settings: WHO global strategy on occupational health for all. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

¹⁵ United Nations Development Programme. (2021). UNDP's Work in Rural Development.

¹⁶ UNESCO. (2021). Rural Development.

¹⁷ Woods, M. (2015). Rural. Routledge.

стосуються цього поняття. Серед таких: «соціальні мережі», «довіра», «добровольчі асоціації», «людський капітал» (Кіреєва, 2005)¹⁸.

Аналізуючи теорії різних науковців за тематикою соціального капіталу, були виділені такі загальні тенденції щодо його функціонування:

- Обмеженість соціального капіталу як ресурсу;
- Здатність до нагромадження - ця властивість стосується можливості соціального капіталу не тільки накопичуватися в межах певного суспільства, але й поповнюватися;
- Здатність соціального капіталу матеріалізуватися - тобто приносити певний прибуток та/або матеріальні вигоди суб'єктам взаємодії;
- Тенденція не лише відтворювати ресурси вкладені у взаємодію, а й приносити певні додаткові ресурси, що розподіляються між суб'єктами.

Ці тенденції та правила функціонування концепту соціального капіталу допомагають не лише глибше зануритися в розуміння цього поняття, але й наблизитися до визначення спільного предмету для досліджень цієї тематики у майбутньому (Гірман, 2017)¹⁹.

Соціолог та філософ, Френсіс Фукуяма розробив не тільки один з варіантів визначення соціального капіталу, але й теорію зосереджену навколо нього. Центральне місце в цій теорії займає поняття довіри. На думку вченого соціальний капітал складається з як формальних так і неформальних норм та цінностей, що роблять можливим колективну взаємодію груп людей. У своїх працях Фукуяма стверджує, що саме довіра є головною характеристикою розвиненого суспільства. Цей аспект стосується не тільки взаємодовіри між індивідами, але й довіри членів групи до державних установ та соціальних інститутів (Фукуяма, 2008)²⁰. Тобто науковець розкриває зміст не тільки соціальних, а і громадських

¹⁸ Кіреєва, О. Б. (2005). Теорія "соціального капіталу": тенденція розвитку. *Ефективність державного управління*, 23-31.

¹⁹ Гірман, О (2017). Соціальний капітал як ресурс регіонального розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 4, 62-69.

²⁰ Фукуяма, Ф. (2008). Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис*, 78-90.

мереж взаємодії індивідів. Наприклад релігія, як соціальний інститут, на думку дослідника, також може виступати суб'єктом цієї соціальної взаємодії, що навіть у теоретичному розумінні непорушно поєднує її із концептом функціонування соціального капіталу.

Також місце “довіри” стало центральним у теорії дослідника від Світового банку Майкла Вулкока. Виходячи з його праць: «соціальний капітал відноситься до соціальних інститутів, взаємин і норм, які формують якість та кількість взаємодій між людьми в суспільстві... Соціальний капітал – це не просто сума цих інститутів, які є фундаментом суспільства, це той клей, що втримує їх разом” (Woolcock, 1998)²¹. Дослідник також відзначає що соціальний капітал може бути представлений як сукупність горизонтальних зв'язків, що в свою чергу підкорюються певними нормами та формують загальний ресурс, що впливає на добробут та продуктивність суспільства. Витоки цієї ідеї можна знайти у працях Патнема. Новітнім стало представлення вертикально-інтегруючого соціального капіталу, який дає можливості для обміну та відносин заснованих на довірі та повазі (що і пов'язує цю ідею із теорією Фукуями).

Зазначаючи основні теоретичні підходи до поняття “соціальний капітал”, важливо згадати імена Алехандра Портеса та Джулії Сенсенбреннер. Дослідники сформувавши теорію формування соціального капіталу в суспільстві. Згідно з цією концепцією існує всього чотири таких механізми:

- Ціннісна орієнтація - механізм, що спонукає індивідів керуватися не тільки егоїстичними, але й моральними та довірчими мотивами при здійсненні взаємодії;
- Індивідуальна соціальна взаємодія - механізм, що здійснюється у відповідності до міжособистісної взаємодії індивідів, а також їх обміну інформацією, ресурсами та послугами;

²¹ Woolcock M. Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and a Policy Framework / M. Woolcock // Theory and Society. – 1998. – No 27/2. – P. 151 –208.

- Органічна солідарність - механізм, що підвищує свідомість та солідарність суб'єктів, що знаходяться в межах однієї соціальної групи (конфесії, спільноти, громадськості), механізм працює завдяки спільним проблемам та досвіду, що розділяють індивіди;
- Вимушена довіра - механізм, що викликає віру індивіда у те, що група зможе приборкати та притягнути порушника правил до відповідальності (Portes, Sensenbrenner, 1993)²².

Тож, хоча і існують певні проблеми та складнощі у теоретичному розгляді концепту поняття “соціальний капітал”, наявна також достатня кількість теорій, що пояснюють сутність цієї взаємодії, її головні складові, а також механізми виникнення. Хоча теорії були створені у різні роки, різними дослідниками та носять різні “акцентні думки”, між ними немає різкого протиріччя, та у якомусь ступені можна стверджувати, що інформація у рамках кожної з ідей доповнює інші.

1.3 Основі теоретичні підходи до вивчення релігійних практик та організацій.

Роль релігії в українському суспільстві є предметом численних досліджень і теоретичних дискусій. Вивчення релігійних організацій і практик в Україні розглядається з різних теоретичних позицій, які дають уявлення про роль релігії у формуванні соціального, культурного та політичного життя українців.

Функціоналістський підхід до релігії підкреслює позитивну роль релігії в суспільстві, стверджуючи, що вона забезпечує почуття приналежності, моральні орієнтири та соціальну згуртованість. В українському контексті теоретики функціоналізму підкреслюють роль релігії як джерела комфорту і підтримки в часи соціальних і політичних

²² Portes A., Sensenbrenner J. Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action // American Journal of Sociology. — 1993. — Vol. 98. — No 6 (May). — P. 1320–1350.

потрясінь (Грицак, 2017)²³. Релігії також приписують роль у розвитку української національної ідентичності, особливо в періоди політичних потрясінь (Козак, 2014)²⁴. З огляду на це доцільно зауважити що повномасштабне вторгнення (відповідно до цієї теорії) посилює роль релігії у розвитку національної ідентичності українців прямо зараз.

З іншого боку, конфліктологічна перспектива розглядає релігію як джерело конфліктів і соціального поділу. В Україні теоретики конфлікту зосередилися на ролі релігії в загостренні напруженості між україномовними та російськомовними громадянами, а також між різними релігійними групами (Остапенко та Кузьо, 2014)²⁵. Теоретики конфлікту стверджують, що релігія може бути використана як інструмент для мобілізації підтримки і виправдання насильства проти уявних ворогів, що робить її потужною силою в соціальних і політичних конфліктах. Приклад такого конфлікту також можна спостерігати сьогодні - все більше церков та храмів УПЦ МП замінює ПЦУ, проте, на мою думку, це тільки підсилює становлення української нації та допомагає у боротьбі із російськими ворогами.

Феміністичний підхід до вивчення релігії підкреслює роль гендеру у формуванні релігійних вірувань і практик. В українському контексті феміністичні дослідниці висвітлили способи, в які традиційні гендерні ролі та патріархальні норми зміцнюються та оскаржуються через релігійні практики (Бойков, 2013)²⁶. Участь жінок у релігійних організаціях і практиках, а також їхній (не)доступ до владних позицій у цих організаціях були в центрі уваги феміністичних досліджень.

²³ Грицак, Я. (2017). Українське релігійне життя у ХХ столітті. В кн.: Український Євромайдан: Аналіз громадянської революції, 111-127.

²⁴ Козак, Я. (2014). Релігія та національна ідентичність в Україні: Випадок Української Греко-Католицької Церкви. Релігія, держава та суспільство, 42(3), 279-295.

²⁵ Остапенко, О., Кузьо, Т. (2014). Російсько-український конфлікт і роль релігії. Національні питання, 42(6), 989-1008.

²⁶ Бойков, В. (2013). Феміністичні дослідження в українському релігієзнавстві. Журнал феміністичних досліджень релігії, 29(2), 5-20.

Постмодерністський підхід ставить під сумнів ідею універсального чи об'єктивного розуміння релігії, наголошуючи на важливості контексту, суб'єктивності та різноманітності. В українському контексті постмодерністські дослідники підкреслюють розмаїття релігійних практик і вірувань в українському суспільстві, а також те, як ці практики і вірування формуються під впливом історичних, культурних і політичних чинників (Даниленко, 2019)²⁷.

Також важливо зазначити що релігійні практики та організації можуть відігравати значну роль у формуванні соціального капіталу. Релігійні організації можуть сприяти розвитку соціального капіталу, надаючи відчуття спільноти та соціальної підтримки, сприяючи довірі та співпраці між членами, а також заохочуючи громадянську активність та волонтерство. Наприклад, відвідування релігійних служб та участь у релігійних заходах може посилити соціальні зв'язки та надати можливість людям брати участь у значущих соціальних взаємодіях.

Взаємозв'язок між релігійними практиками та соціальним капіталом є особливо актуальним у контексті сільських та містечкових громад. У таких громадах релігійні організації можуть слугувати важливими джерелами соціальної підтримки та зв'язків, оскільки вони часто є центральним місцем зустрічей для членів громади і можуть давати відчуття приналежності та ідентичності.

1.4 Методи та методологія вимірювання соціального капіталу в емпіричних дослідженнях

Хоча соціальний капітал – це явище, що існує в науковому просторі вже понад 40 років, вчені так і не дійшли до єдиного визначення як концептуалізації, так і операціоналізації поняття. Це, в першу чергу,

²⁷ Даниленко, А. (2019). Українська релігійність у постмодерному контексті: Потреба нової методології. Східнохристиянський науковий журнал, 71(1-2), 71-83.

пояснюється складністю самого феномена цього виду капіталу. З одного боку: соціальний капітал має властивість накопичуватися та конвертуватися в інші форми капіталу (наприклад економічний), що надаватимуть йому властивість приносити членам взаємодії дохід, з іншого: соціальний капітал має суттєві відмінності від інших форм капіталу. Як зазначив Джеймс Коулман, однією з ознак соціального капіталу є його “невловимість”, що тільки додає складності процесу операціоналізації та визначення влучних методів виміру явища (Коулман, 2001)²⁸.

Наприклад у праці «Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії» 1993 року Роберт Патнем для виміру соціального капіталу використовує індекс під назвою “громадянська спільнота”, що складається з чотирьох індикаторів: густоти клубів і асоціацій у кожному регіоні, відсотку населення, що регулярно читає газети (для вимірювання інтересу до суспільних справ), відсотку населення, що бере участь у референдумах та відсотку населення, що голосує за партійним списком (Патнем, 2001)²⁹. Оскільки соціальний капітал за Патнемом передусім включає в себе такі фактори як норми взаємності, довіру і соціальні мережі, дослідник робить припущення, що якщо перші два фактори є більш психологічними атрибутами особистості, то саме через соціальні мережі здійснюється обмін інформацією та домовленостями між членами взаємодії. Завдяки цьому досліднику вдалося довести що зміна всередині соціальної мережі мешканців північної та південної Італії передувала зміні економічної складової цього суспільства. Тож Роберт Патнем та його колеги отримали докази того, що між кількістю клубів та цивільних організацій всередині окремообраного суспільства та інтенсивністю економічного розвитку регіону існує залежність.

²⁸ Коулман, Дж. (2001). Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 3, 122-139.

²⁹ Патнем Р. (2001). *Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії. Основи*. Київ, 150-234.

Серед міжнародних організацій, перший варіант вимірювання соціального капіталу розробив Світовий банк. Після проведення пошукових досліджень науковці Світового банку створили власний інструмент для вимірювання соціального капіталу - SOCAT (Social Capital Assessment Tool). Спершу інструмент мав призначення вимірювати соціальний капітал у суспільствах що розвивається. Головним джерелом збору інформації слугував опитувальник (SC-IQ), який був розроблений Світовим банком ще на початку 2000-х років. До індикаторів соціального капіталу в рамках цього дослідження були винесені: групи та мережі (groups and networks), довіра та солідарність (trust and solidarity), колективні дії та кооперація (collective action and collaboration), інформація та комунікація (information and communication), соціальне включення та ізоляція (social cohesion and inclusion), повноваження й політична активність (empowerment and political action). (Zukewich, 2003)³⁰

Ці індикатори можна також розділити по групах таким чином: вимір когнітивної та структурної складових соціального капіталу (групи та мережі; довіра та солідарність), вимір середовища (колективні дії та кооперація; інформація та комунікація) та вимір наслідків розвитку соціального капіталу (соціальне включення та ізоляція; повноваження й політична активність). Такий варіант системи виміру соціального капіталу як соціального явища, дозволяє дослідити його на макро- та мікрорівні, оскільки він розглядає не тільки показники міжособистісної взаємодії всередині певних груп, але й більш “приховані”, когнітивні аспекти поняття.

Також у якості прикладу кількісного виміру значення соціального капіталу, можна визначити матрицю вимірювання соціального капіталу у Великобританії. Матриця включає в себе чотири групи параметрів, за якими можна оцінити явище:

³⁰ Zukewich N., Norris D. (2003). Harmonization in Social Capital Measurement A Beginning. Budapest: OECD.

- Суспільна діяльність – до складу групи включають такі показники як: кількість членів у громадських організаціях за інтересами та дозвіллям; частота й інтенсивність відвідувань громадських організацій; кількість членів у волонтерських організаціях; частота і інтенсивність відвідувань волонтерських громадських організацій; **релігійна активність**;
- Суспільні зв'язки та соціальна взаємодія – частота спілкування з родичами, друзями, сусідами; частота спілкування за допомогою соціальних мереж; кількість близьких та родичів, що мешкають поблизу та на допомогу яких може розраховувати індивід; загальне задоволення життям, оточенням;
- Рівень довіри, соціальні норми – довіра до кола спілкування; довіра до оточення з навколишнього середовища; громадська активність, рівень довіри до установ різного рівня; сприйняття можливості впливати на події; рівень обізнаності про місцеві або державні справи; контакти з державними чиновниками, їх частота; частота участі в ініціативних групах; відношення до голосування;
- Норми та цінності - відношення до поглядів, традицій території проживання; задоволення місцем проживання та розвитком його інфраструктури; задоволеність життям на даній території; рівень стурбованості за власну безпеку. (Harper, 2001)³¹

Таким чином можна переконатися що з моменту виникнення у науковому полі поняття соціального капіталу, було запропоновано чимало способів обчислення інформації пов'язаних із явищем, науковці так і не дійшли до спільного варіанту ані вимірювання, ані наповнення соціального капіталу складовими. Проте, відсутність уніфікованого підходу до методології можна розглядати і як певну невизначеність, що звісно ускладнює роботу чималій групі науковців з різних сфер, так і перспективу

³¹ Harper R. (2001). The measurement of Social Capital in the United Kingdom. London.

для розвитку та навіть полю для певного творчого підходу у межах самого поняття.

Також важливо зазначити що є і спільні риси у попередніх дослідження соціального капіталу, які, скоріш за все, колись увійдуть до майбутнього уніфікованого підходу до вимірювання явища. Серед них: **довіра** (особистісна та інституційна), **мережі** (соціальні та громадські), а також **норми та цінності**.

1.5 Методи та методологія вимірювання участі у релігійних організація та практиках в емпіричних дослідженнях

Участь у релігійних організація та практиках відіграє значну роль у формуванні переконань, цінностей та соціальної взаємодії людей. Соціологи давно зацікавлені у вивченні цього феномену, щоб зрозуміти динаміку релігійного залучення та його вплив на суспільство. Однак дослідження участі в релігійних організація та практиках ставить перед соціологами унікальні виклики.

- Релігійні переконання і практики є глибоко особистими і суб'єктивними. Люди можуть по-різному інтерпретувати та переживати свою релігійну залученість, що робить складним завданням охопити весь спектр досвіду за допомогою стандартизованих дослідницьких інструментів.
- Багатовимірність: Релігійна участь охоплює різні виміри, такі як відвідування релігійних служб, залучення до ритуалів, дотримання релігійних доктрин та участь у громадській діяльності. Кожен вимір може мати унікальну динаміку та вплив на соціальну взаємодію. Для всебічного вивчення участі в релігійних організація і практиках дослідники повинні враховувати ці численні виміри та їхню взаємодію, що вимагає ретельної операціоналізації та збору даних.
- Етичні міркування: Дослідження релігійної участі часто пов'язані з доступом до особистої та конфіденційної інформації, пов'язаної з

віруваннями та практиками людей. Повага до приватного життя, конфіденційності та етичних принципів набуває вирішального значення при проведенні досліджень у цій сфері. Дослідники повинні встановити довіру, отримати інформовану згоду і забезпечити захист ідентичності та релігійної приналежності учасників протягом усього дослідницького процесу.

- Контекстуальні та культурні відмінності: Релігійна участь залежить від культурного, історичного та соціального контексту. Практики, вірування та організаційні структури можуть суттєво відрізнятися в різних регіонах, суспільствах та релігійних традиціях. Соціологи повинні пам'ятати про ці контекстуальні відмінності і враховувати їх при розробці та аналізі своїх досліджень.

Тим не менш, вимірювання участі людей у релігійних організаціях та практиках є важливим напрямком досліджень у соціології. До прикладу:

Крістіан Сміт - професор соціології в Університеті Нотр-Дам та Мелінда Л. Дентон, також відома як Мелінда Лундквіст Дентон - соціологиня і професорка соціології в Університеті Клемсона провели комплексне дослідження релігійної участі американської молоді. Їх робота була спрямована на вивчення багатогранної природи релігійного залучення та його впливу на соціальний капітал. Для цього вони використовували змішаний підхід, поєднуючи кількісні опитування та якісні інтерв'ю. Кількісний компонент включав опитування великої вибірки підлітків, вимірювання таких аспектів, як відвідування релігійних служб, частота молитви та релігійні переконання. Зібрані дані були проаналізовані за допомогою таких статистичних методів, як описова статистика, кореляційний аналіз та регресійний аналіз. Якісний компонент включав глибинні інтерв'ю з окремими учасниками, що дало змогу глибше зрозуміти їхній релігійний досвід. Такий комплексний підхід дозволив отримати цілісне розуміння складного взаємозв'язку між молоддю та релігійною

участю (Smith & Denton, 2005)³². Індикатори, котрі використовували автори для вимірювання участі респондентів у релігійних організаціях та практиках дуже схожі на ті, котрі присутні у емпіричній частині цієї роботи.

Ненсі Т. Аммерман - видатна соціологиня релігії, професорка соціології релігії в Бостонському університеті, роботи якої більшою мірою зосереджені на мінливій динаміці релігійних спільнот, включаючи їхні соціальні, культурні та організаційні аспекти, провела дослідження зосереджене на вивченні релігійної участі в конгрегаціях у Сполучених Штатах. Це дослідження мало на меті розгадати динаміку між конгрегаціями, їхніми членами та соціальним капіталом. Щоб досягнути складності цього явища, Аммерман застосувала змішаний підхід, який охоплював кількісні опитування, інтерв'ю та включене спостереження. Кількісні дані, зібрані за допомогою опитувань, були проаналізовані за допомогою статистичного програмного забезпечення із застосуванням таких методів, як розподіл частот, перехресні таблиці та аналіз зведених таблиць. Якісні дані інтерв'ю та спостережень були тематично проаналізовані, що дозволило виявити повторювані патерни та теми, пов'язані з релігійною участю в громадах. Завдяки такому багатогранному підходу Аммерман забезпечила тонке розуміння взаємозв'язку між релігійною участю та соціальним капіталом у контексті конгрегацій (Ammerman, 2005)³³.

Стів Брюс - видатний соціолог, професор соціології Абердинського університету та Девід Воас - соціолог і професор соціальних наук в Університетському коледжі Лондона провели масштабне дослідження релігійної участі в Британії, приділивши особливу увагу розумінню динаміки релігійної приналежності та залученості. Використовуючи дані

³² Smith, C., & Denton, M. L. (2005). *Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers*. Oxford University Press.

³³ Ammerman, N. T. (2005). *Pillars of faith: American congregations and their partners*. University of California Press.

Британського дослідження соціальних настроїв, вони застосували кількісні методи для аналізу відповідей респондентів. Їхній аналіз охоплював тенденції релігійної приналежності, відвідування релігійних служб та залучення до релігійних практик. Використовуючи статистичні методи, такі як перехресні таблиці та тести хі-квадрат, Воас і Брюс дослідили зв'язок між різними демографічними змінними та релігійною участю. Їхні висновки виявили значні відмінності в релігійному залученні серед різних демографічних груп, проливаючи світло на вплив соціальних факторів на релігійну участь. Завдяки цьому дослідженню Воас і Брюс запропонували цінну інформацію про мінливий ландшафт релігійної участі в Британії та його наслідки для соціальної згуртованості і соціального капіталу (Voas & Bruce, 2010)³⁴.

Ці дослідження демонструють різноманітні методології, які використовують соціологи для вимірювання участі населення в релігійних організаціях та практиках. Використовуючи як кількісні, так і якісні методи, дослідники отримують всебічне розуміння багатогранної природи релігійного залучення. Кількісні методи аналізу, такі як кореляційний аналіз, регресійний аналіз та аналіз зведених таблиць, виявляють закономірності та асоціації в даних, тоді як якісні методи аналізу, такі як тематичний аналіз, дають глибше розуміння суб'єктивного досвіду, пов'язаного з релігійною участю. Своїми дослідженнями ці соціологи сприяють нашому розумінню складного взаємозв'язку між релігійними практиками, соціальним капіталом і різними соціально-демографічними факторами.

³⁴ Voas, D., & Bruce, S. (2010). Still religious after all these years: Trends in religious participation and belief in Britain. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 49(3), 419-431.

РОЗДІЛ 2. ЗАЛУЧЕНІСТЬ У РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

2.1 Вибір масиву даних для порівняльного аналізу

Вибіркою дослідження є люди віком від 18 років, що брали участь в опитуваннях The World Values Survey Association (WVSA) та the European Values Study (EVS) з 2017 по 2022 роки. П'ята версія об'єднаної бази даних EVS/WVS включає дані та документацію загалом 90 країн і територій: 36 з EVS 2017, 64 з WVS7. Десять з цих країн проводили опитування в обох хвилях EVS та WVS. Вищезгадані організації надали доступ до зведеного датасету, який і був використаний мною для роботи.

World Values Survey (WVS) - це міжнародна дослідницька програма, присвячена науковому та академічному вивченню соціальних, політичних, економічних, релігійних та культурних цінностей людей у світі. Мета проекту - оцінити, який вплив стабільність або зміна цінностей у часі несе на соціальний, політичний та економічний розвиток країн і суспільств. Проект виріс з Європейського дослідження цінностей і був започаткований у 1981 році його засновником і першим президентом професором Рональдом Інглхартом з Мічиганського університету (США) та його командою, і з того часу працює у більш ніж 120 суспільствах світу.

Основним дослідницьким інструментом проекту є репрезентативне порівняльне соціальне опитування, яке проводиться в усьому світі кожні 5 років. Широкий географічний і тематичний охоплення, вільний доступ до даних опитувань і результатів проекту для широкої громадськості перетворили WVS на одне з найавторитетніших і найпоширеніших міжнаціональних досліджень у галузі соціальних наук. На даний момент WVS є найбільшим некомерційним крос-національним емпіричним дослідженням часових

рядів людських переконань і цінностей, яке коли-небудь проводилося (EVS_WVS7).³⁵

Задля виконання відповідних завдань, а також мети дослідження мною були розроблені наступні гіпотези:

1. Для мешканців сіл та невеликих населених пунктів рівень залученості у релігійні організації та практики є вищим ніж для містян;
2. Рівень соціального капіталу для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян;
3. Зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян.

Для опрацювання кожної з дослідницьких гіпотез будуть використані наступні методи підготовки та аналізу вторинної кількісної соціальної інформації:

Гіпотеза 1 (для мешканців сіл та невеликих населених пунктів рівень залученості у релігійні організації та практики є вищим ніж для містян) - створення змінної спільної змінної залученості у релігійні практики аналіз зведеної таблиці за цією змінною, аналіз зведених таблиць змінних що стосуються рівня релігійності респондентів. Кореляційний аналіз, що продемонструє залежність між місцем проживання респондента та його залученістю у релігійних організаціях та практиках. Порівняння результатів для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів.

Гіпотеза 2 (рівень соціального капіталу для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян) - створення спільної змінної “соціальний капітал”, порівняння показників зведених таблиць за змінною “соціальний капітал”, а також демографічних змінних для містян та жителів невеликих населених пунктів. Кореляційний аналіз зв'язку між змінними “соціальний капітал” та місцем проживання респондента.

³⁵ EVS_WVS7 - 2017-2022 Documentation Report Edition

Порівняння результатів для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів.

Гіпотеза 3 (зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян) - проведення кореляційного аналізу між змінними “соціальний капітал” та “залученість у релігійні практики”, а також іншими змінними що стосуються участі у релігійних організаціях окремо для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів. Порівняння результатів.

Таким чином за допомогою емпіричного дослідження я планую перевірити сформовані гіпотези, а також відповісти на три останні дослідницьких питання.

2.2 Опис підготовки масиву даних

З урахуванням тематики дослідження, я відфільтрувала частину респондентів іноземців, тож загальна вибірка даного дослідження склала 2895 осіб, 38.7% з яких чоловіки, 61.3% - жінки. При чому 38.9% - мешканці сіл та невеликих населених пунктів (до 5000 тис.), відповідно 61.1% - містяни. Більш детально вибірка представлені у таблиці 1.1. З огляду на не зовсім рівномірний розподіл респондентів за місцем проживання та статтю, датасет був зважений, оскільки це важливо для коректного порівняльного аналізу.

Таблиця 2.2.1 Склад вибірки за статтю і розміром населеного пункту, де проживали респонднт/ки

Нас. пункт/Стать	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Чоловіки	435	689
Жінки	691	1080
Разом	1126	1769
Загалом	2895	

Після зважування масиву були відібрані потрібні для дослідження змінні та описані їхні загальні характеристики, а саме:

1. **Розмір населеного пункту проживання респондента** - змінна має 5 градацій, проте у роботі здебільшого була використана як фільтр (з огляду на тему роботи), були виділені категорії: (1) населений пункт до 5000 тисяч мешканців та (2) більше 5000 мешканців, проте при аналізі змінну також було використано і як порядкову задля проведення кореляційного аналізу для відслідковування загальних тенденцій її зміни в залежності від інших змінних;
2. **Релігійність** - номінальна змінна, 3 категорії (1) релігійна особистість (2) не релігійна особистість, (3) атеїст(ка);
3. **Частота молитв** - порядкова змінна, перекодована у 4 градації, обернене кодування;
4. **Частота відвідування релігійних заходів** - порядкова змінна, перекодована у 4 градації, обернене кодування;
5. **Частота молитв за межами релігійних заходів** - порядкова змінна, перекодована у 4 градації, обернене кодування;
6. **Членство у релігійних організаціях** - номінальна бінарна змінна;
7. **Довіра до більшості людей** - порядкова змінна, перекодована у 4 градації, обернене кодування;
8. **Близькість із селом/населеним пунктом/містом** - порядкова змінна, 4 градації, обернене кодування;
9. Демографічні показники - вік та стать.

Більш детальна інформація про порядкові змінні включно з показниками середнього значення та стандартного відхилення (з урахуванням їхнього розподілу на дві групи: для мешканців міст та мешканців сіл та невеликих населених пунктів) представлена у таблиці 2.2 . Інформація стосовно номінальних та бінарних номінальних змінних буде продемонстрована вже у процесі аналізу таблиць описової статистики в

наступному підрозділі роботи, оскільки, зважаючи на характер змінних вони не потребують додаткового перетворення чи об'єднання.

Таблиця 2.2.2. Порядкові змінні, загальна інформація

Населений пункт	До 5000 осіб		Більше 5000 осіб	
	Ср. з-ня	Ст. в-ня	Ср. з-ня	Ст. в-ня
Назва змінної/середнє значення, стандартне відхилення				
Розмір населеного пункту респондента	1	0	3.8	1.1
Частота молитв за межами релігійних заходів	2	1.13	2.31	1.21
Частота молитв	1.93	0.97	1,31	0.07
Частота відвідування релігійних заходів	2.1	1.1	2.18	1.01
Довіра до більшості людей	2.8	1.24	1.84	0.98
Близькість із селом/населеним пунктом/містом	1.7	0.71	1.63	0.74

Змінна “Розмір населеного пункту респондента” розподілилася (для населеного пункту до 5000 тис.) таким чином оскільки у межах п’яти градацій потрібна для дослідження категорія займає лише одну (першу) сходинку. Інші чотири категорії для дослідження мають однакове значення (більше 5000 тис), їхній розподіл продемонстровано у відповідному полі таблиці 2.2.

Зі змінних що не мають номінальний характер (порядкових) були, у свою чергу сформовані змінні “соціальний капітал” та “залученість у релігійне життя”. Вибір складових для формування цих змінних я зумовлюю специфікою явища “соціальний капітал” у дослідженнях авторів, яка включає в себе провідне поняття довіри та відчуття близькості із оточуючою соціальною групою. Натомість формування змінної другої

змінної є майже уніфікованою, адже витікає з специфіка датасету та застосуванням майже такого самого методу індексації у дослідженнях провідних у цій галузі дослідників. Розподіл індексації змінних - таблиця 2.3. Показники альфа Кронбаха на достатньо високому рівні, тож можна сказати про високий рівень узгодженості індикаторів. Це дає змогу продовжувати дослідження використовуючи ці змінні для формування спільних показників соціального капіталу та залученості у релігійне життя.

Таблиця 2.2.3 Індикатори новосформованих змінних

Назва змінної	Соціальний капітал	Залученість у релігійному житті
	Довіра до більшості людей	Частота молитв
	Близькість із селом/населеним пунктом/містом	Частота відвідування релігійних заходів
		Частота молитв за межами релігійних заходів
Показник α Кронбаха	0.74	0.69

На даному етапі усі перетворення масиву, його аналіз, створення нових змінних та перекодування вже існувавших завершено. Датасет повністю підготовлений та подальшої роботи саме з тими гіпотезами та завданнями дослідження що були описані вище (див. підрозділ 2.1).

2.3 Зв'язок залученості у релігійні організації і практики із соціальним капіталом

Початковим етапом проведення аналізу, вже після його підготовки, є опрацювання та перевірка **першої гіпотези**: для мешканців сіл та невеликих населених пунктів рівень залученості у релігійні організації та практики є вищим ніж для містян. Для роботи над цією гіпотезою я першочергово

використовую аналіз зведених таблиць за номінальними змінними, що не увійшли до індексації змінних “соціальний капітал” та “залученість у релігійному житті” з розподілом на дві категорії респондентів за місцем проживання (див. табл. 2.3.1 та 2.3.2).

2.3.1 Рівень релігійності

Назва змінної	Релігійність	
	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Релігійна особа	849 (75.4%)	1090 (61.6%)
Не релігійна особа	162 (14.4%)	412 (23.3%)
Атеїст(ка)	41 (3.6%)	106 (6.6%)
Пропущені значення (missing values)	74 (6.6%)	161 (9.1%)
Разом	1126	1769

2.3.2 Членство у релігійних організаціях

Назва змінної	Членство у релігійних організаціях	
	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Не є учасником	882 (78.3%)	1454 (82.2%)
Є учасником	219 (19.4%)	258 (14.6%)
Пропущені значення (missing values)	25 (2.2%)	57 (3.2%)
Разом	1126	1769

Як можна побачити вже на цьому етапі у змінних “релігійність” та “членство у релігійних організаціях” для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів є певні відмінності. До прикладу, виходячи з опитаних респондентів містяни рідше (майже на 15%) вважають себе релігійними особами ніж мешканці населених пунктів до 5000 тисяч осіб. До того ж, в порівнянні з мешканцями сіл та невеликих населених пунктів,

вони частіше є не релігійними або атеїстами, приблизно на 9 і 3 відсотків відповідно. Що до змінної “членство у релігійних організаціях”, тут також можна помітити певні відмінності, проте вони не настільки значні як у випадку із попередньою змінною. Мешканці сіл та невеликих населених пунктів приблизно на 5% частіше за містян є членами релігійних організацій. Звісно відсоткове порівняння у даному випадку не виявило потужних відмінностей, проте вони є. Варто зауважити що попри невеликі відсотки різниці, для вибірки обсягом 2895 осіб, це доволі значущий результат. І попередньо можна сказати що загалом рівень релігійності і залученості релігійні організації (за результатами аналізу зведених таблиць) є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів.

Додатково я також пропоную розглянути зведену таблицю новосформованої змінної “залученість у релігійні практики”.

Таблиця 2.3.3 Залученість у релігійні практики

Назва змінної	Залученість у релігійні практики	
	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Висока залученість	629 (55.9%)	296 (16.7%)
Залученість на рівні вище середнього	269 (23.9%)	316 (17.9%)
Залученість на низькому рівні	113 (10%)	379 (21,4%)
Відсутня залученість	67 (5.9%)	692 (39.1%)
Пропущені значення (missing values)	48 (4.3%)	86 (4.9%)
Разом	1126	1769

Оскільки, як було зазначено вище (див. підрозділ 2.2), змінну було сформовано із трьох інших, що містять 4 градації, то і в новоствореній змінній можна виділити 4 ступені залученості респондентів двох груп до

релігійних практик. Оскільки це сформована штучна змінна, то розділення можна вважати умовним, проте воно все ж відображає загальні тенденції.

Тож, з даних подемонстрованих у таблиці можна зробити висновок про дуже помітні відмінності у залученості у релігійні практики серед міського населення та населення невеликих населених пунктів. Важливо зазначити що для мешканців населених пунктів до 5000 осіб високий показник залученості у релігійні практики складає більше 50%, тобто більше половини респондентів із невеликих населених пунктів та сіл дуже залучені у релігійні практики, коли для містян він сягає лише близько 17%. Ті ж тенденції спостерігаються за кожною градацією змінної. Загалом можна казати про вищий рівень залученості у релігійні практики серед мешканців сіл та невеликих населених пунктів ніж серед містян.

Проте для повного підтвердження першої гіпотези я додатково проведу кореляційний аналіз задля визначення того, чи впливає розмір населеного пункту респондента на рівень залученості у релігійні практики у загальному розумінні. Для цього будую кореляційну модель між змінними “розмір населеного пункту” (у цьому разі я використовуватиму змінну як категоріальну) та новоствореною змінною “залученість у релігійні практики”. З огляду на характер змінних (обидві змінних категоріальні) використано модель кореляційного зв’язку Пірсона. Результати аналізу продемонстровано у таблиці 2.3.3.

Таблиця 2.3.4. Результати кореляційної моделі 1.

Коефіцієнт	Значення
Значущість (sig.)	0.000
Коефіцієнт кореляції Пірсона	0.562

Як можна побачити зі значення Sig. (2-tailed) яке дорівнює 0.000, модель є значущою і може бути застосована. Коефіцієнт кореляції Пірсона дорівнює 0.562, що каже про наявний середній кореляційний зв’язок. Варто

зауважити що змінна що надає інформацію про розмір населеного пункту закодована таким чином, що перша градація визначається як “розмір населеного пункту до 5000 осіб” і з кожною (з п’яти) сходинок збільшується, останньої категорією змінної є показник “населений пункт більше 500000 осіб”, змінна “залученість у релігійні практики” має обернене (нисхідне) кодування. Це вказує на те, що зі збільшенням розміру населеного пункту рівень залученості у релігійні практики дійсно зменшується, що додатково підтверджує першу гіпотезу.

Тож, на основі проведених видів аналізу, а саме аналізу зведених таблиць та кореляційної моделі, я можу зробити висновок про те, що на основі відповідей відібраних з масиву даних респондентів, можна вважати **гіпотезу 1** (для мешканців сіл та невеликих населених пунктів рівень залученості у релігійні організації та практики є вищим ніж для містян) - **підтвердженою**, оскільки аналіз таблиць продемонстрував тенденцію щодо вищого відсоткового рівня самоідентифікування респондентами як релігійних осіб та членів релігійних організацій серед мешканців сіл та невеликих населених пунктів, а кореляційна модель показала наявну залежність залученості у релігійні практики від розміру населеного пункту у бік населених пунктів до 5000 осіб.

Наступним етапом є розгляд **другої гіпотези**: рівень соціального капіталу для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян. За для її підтвердження або спростування буде використано, як і в попередньому разі, аналіз зведеної таблиці новоствореної змінної “соціальний капітал” за двома категоріями респондентів, а також кореляційний аналіз залежності змінних “соціальний капітал” та “розмір населеного пункту респондентів”.

Як і у випадку із змінною “залученість у релігійні практики”, у склад змінної “соціальний капітал” увійшли змінні які мають чотири градації, тож розділення у новоствореної змінної також відбулося на чотири категорії (від найбільшого ступеню до найменшого) (див. табл. 2.3.5).

Таблиця 2.3.5 Соціальний капітал

Назва змінної	Соціальний капітал	
	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Високий рівень	496 (44%)	46 (2.6%)
Рівень вище середнього	517 (45.9%)	166 (6.6%)
Низький рівень	57 (5%)	942 (53.3%)
Дуже низький/відсутній	3 (0.3%)	560 (31.6%)
Missing	53 (4.7%)	86 (4.9%)
Разом	1126	1769

Виходячи з даних таблиці у рівні соціального капіталу для містян та мешканців невеликих населених пунктів є значні відмінності. До прикладу, більша частина респондентів з міста (більше 5000 осіб) мають низький та дуже низький рівень за цією змінною, натомість респонденти мешканці невеликих населених пунктів до 5000 осіб мають високий (44%) та вище середнього (45.9%) набагато частіше. Аналіз зведеної таблиці демонструє висновки які нашоувхують на те, що друга гіпотеза може бути також підтверджена.

Пропоную також дослідити чи є у випадку із другою гіпотезою кореляційний зв'язок між розміром населеного пункту та рівнем соціального капіталу. Для цього будує кореляційну модель за змінними: “соціальний капітал” та “розмір населеного пункту”.

Таблиця 2.3.6 Результати кореляційної моделі 2.

Коефіцієнт	Значення
Значущість (sig.)	0.000
Коефіцієнт кореляції Пірсона	0.487

Тож, кореляційна модель є значущою, на це вказує показник Sig. (2-tailed) який дорівнює 0.000, рівень кореляційного зв'язку не такий потужний як у попередньому разі, проте зв'язок є і його все ще можна охарактеризувати як середній. Тож можна стверджувати, з огляду на характер кодування змінних, що зі збільшенням розміру населеного пункту, рівень соціального капіталу зменшується, що підтверджує другу гіпотезу.

Після проведеного аналізу зведеної таблиці за змінною “соціальний капітал” було виявлено дуже значні відмінності у відсотковому співвідношенні різних рівнів соціального капіталу для містян та мешканців невеликих населених пунктів у бік останніх. Цю ж тенденцію підтвердила кореляційна модель залежності змінних “соціальний капітал” та “розмір населеного пункту”, продемонструвавши середній рівень залежності. Тож, з огляду на пророблену роботу, я вважаю **гіпотезу 2** (рівень соціального капіталу для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян) - **підтвердженою**.

Для підтвердження останньої **третьої гіпотези** (зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян), спочатку я пропоную побудувати кореляційні моделі за двома категоріями респондентів (за розміром їхніх населених пунктів) для змінних “соціальний капітал” та “залученість у релігійні практики”. Обидві змінні категоріальні, тож я скористуюся моделлю Пірсона.

Таблиця 2.3.7 Результати кореляційної моделі 3.

Коефіцієнт	Значення	
	До 5000 осіб	Більше 5000 осіб
Значущість (sig.)	0.000	0.000
Коефіцієнт кореляції Пірсона	0.783	0.332

Інтерпретуючи порівняльну таблицю кореляції, можна зробити висновки про те, що зв'язок між релігійними практиками та соціальним капіталом для мешканців населених пунктів до 5000 осіб вдвічі потужніший ніж для містян. Це звісно тільки частково доводить гіпотезу 3, адже тут ми розглядаємо лише аспект релігійних практик, проте вже можна сказати про частковий успіх припущення: зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян.

Частину третьої гіпотези про зв'язок саме участі у релігійних організаціях та соціальним капіталом неможливо перевірити за допомогою кореляційної моделі оскільки змінна "участь у релігійних організаціях" має бінарний номінальний характер. Тому для дослідження наявності зв'язку між цими змінними "участь у релігійних організаціях" та "соціальний капітал", для кожної категорії респондентів, був проведений хі-квадрат тест. Не вважаю за потрібно вставляти таблицю, оскільки для підтвердження зв'язку достатньо знати лише по 2 значення (для містян та для мешканців невеликих населених пунктів). Тест хі-квадрат Пірсона показав статистику 6,139 при р-значенні 0,000 для мешканців населених пунктів до 5000, що свідчить про те, що нульову гіпотезу (тобто відсутність зв'язку між змінними) можна відкинути. При чому тест на відношення правдоподібності також показав статистику з р-значенням 0,000, що вказує на значний зв'язок між змінними. Проте для містян модель виявила інші результати: тест хі-квадрат Пірсона показав статистику 0,139 при р-значенні 0,039, що свідчить про те, що нульову гіпотезу (тобто відсутність зв'язку між змінними) не можна відкинути. Тест на відношення правдоподібності також показав незначну статистику з р-значенням 0,047.

Тож виходячи з усіх проведених аналізів та інтерпретації їхніх результатів, я вважаю гіпотезу 3: зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян - **підтвердженою**.

ВИСНОВКИ

За допомогою опрацювання теоретичної літератури з тематики соціального капіталу, релігії, а також їхнього зв'язку вдалося виконати **Завдання 1** (Концептуалізувати та операціоналізувати основні поняття дослідження). Після аналізу робіт таких теоретиків в сфері соціального капіталу як М. Вебер, Ф. Фукуяма та Дж. Коулман, мною були виявлені певні аспекти операціоналізації що остаточно стосуються соціального капіталу як явища, хоча загальна концепція та остаточної варіант виміру ще не був кінцево сформований науковою спільнотою, серед таких: **довіра**, **мережі** та **норми і цінності**, що пізніше, при аналізі та підготовці масиву даних, допомогло мені доцільно створити змінну “соціальний капітал” для подальшої роботи. При формуванні концепту релігійних організацій та практик, фокус був саме на визначення у документації The World Values Survey Association (WVSA) та the European Values Study (EVS), адже саме на основі цього датасету проводилася емпірична частина роботи. Проте, беручи до уваги специфіку українського суспільства, за допомогою роботи М. Толстої, вдалося отримати наступне визначення, що і є узагальненням поняття: релігійні організації - формальні групи або установи, що мають релігійну приналежність і проводять регулярні релігійні служби, заходи чи діяльність, такі як церкви, мечеті, синагоги та храми. Релігійні практики будуть операціоналізовані як будь-яка діяльність, ритуал або поведінка, пов'язана з певною релігійною вірою, наприклад, відвідування релігійних служб, молитва, піст, читання релігійних текстів та паломництво до святих місць. Щодо останнього поняття, визначення мешканців міст або сіл та невеликих населених пунктів визначається тільки критерієм приналежності респондента до населеного пункту менше/більше 5000 осіб. У формуванні саме цієї “межі” у 5000 осіб мені допомогли визначення відомих та авторитетних світових організації серед яких ВООЗ, ПРООН та ЮНЕСКО. Важливо зауважити що акцент саме приналежності (тобто інфікуванням

респондентом себе як мешканця населеного пункту більше/менше 5000) обумовлюється специфікоюбору даних, адже при заповненні опитувальника кожен респондент самостійно вказував розмір свого міста, села чи населеного пункту. Після опрацювання наведеної літератури та документації, формування визначень та концепцій, я можу вважати Завдання 1 - **виконаним**.

Завдання 2 та 3 (Опрацювати підходи та інструменти до вимірювання соціального капіталу у дослідженнях зарубіжних авторів; Опрацювати підходи та інструменти до вимірювання участі у релігійних практиках та організаціях у дослідженнях зарубіжних авторів) мають подібний характер, проте різну тематику. Проте на базі опрацюванні робіт переважно зарубіжних авторів, розгляду їхніх підходів до вимірювання та аналізу соціальної інформації пов'язаної із темами соціального капіталу та/або участі у релігійних практиках та організаціях мною було сформовано та застосовано власну методологічну рамку дослідження. До прикладу, для емпіричної частини роботи, як і в роботах Воаса і Брюса було використано хі-квадрат, або як у дослідженні Сміта і Дентон аналіз описової статистики та кореляційний аналіз. Звісно методи комбінувалися та уточнювалися під поточні обчислення, але загалом методологія була розроблена на основі опрацьованої бази вищезгаданих авторів. Тож я можу вважати Завдання 2 та 3 - **виконаними**.

Завдання 4 (Здійснити аналіз та підготовку обраного масиву даних, а також створити необхідні для роботи змінні та обґрунтувати вибір їхніх складових) вже стосувалося емпіричної частини роботи, для його виконання перш за все мною були проведені дії відбору певної групи респондентів (українців) у масиві, формування нових груп (за місцем проживання осіб) та змінних, а також перевіркою узгодженості даних у масиві та в середині новостворених змінних. Вибір змінних, що увійшли у склад новостворених, (“соціальний капітал”, “релігійні практики”) першочергово був зумовлений специфікою самих даних (типи змінних), а

також теоретичним підґрунтям на основі Розділу 1. Тож можемо вважати Завдання 4 - **виконаним**.

Завдання 5 (Виявити та обґрунтувати зв'язок між залученістю у релігійні організації та практики та соціальним капіталом окремо для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів, після чого порівняти результати) було виконано за допомогою 3 гіпотез кожна з яких підтвердилася (див Розділ 2). Гіпотези були створені таким чином, що кожна наступна підводить до основного питання (Завдання 5) роботи все ближче. Перш за все мною було доведено що для мешканців сіл та невеликих населених пунктів рівень залученості у релігійні організації та практики є вищим ніж для містян. Після підтвердилося припущення щодо того що рівень соціального капіталу для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян. І останньою гіпотезою, що більш за інші пов'язана з останнім завданням, темою та метою роботи, було твердження: зв'язок залученості у релігійні організації та практики та соціального капіталу є вищим для мешканців сіл та невеликих населених пунктів є вищим ніж для містян - що також **підтвердилося**.

Тож, у підсумку усі завдання роботи були виконані, відмінності зв'язків залученості у релігійні організації та практики та соціальним капіталом для містян та мешканців сіл та невеликих населених пунктів України було знайдено, що дозволяє вважати мету роботи досягнутою.